

BÖLÜM 15

DEZAVANTAJLI TOPLULUKLARDA AİLE VE EĞİTİM SORUNLARINA YÖNELİK OKUL SOSYAL HİZMETİ UYGULAMALARI¹

Nurullah ÇALIŞ²

GİRİŞ

Toplumdaki sosyal eşitsizliklerin sonucu olarak refah dağılımında ortaya çıkan dengesizlikler bazı grupların ve toplulukların dezavantajlı durumda bulunmalarına neden olmaktadır. Kadınlar, çocuklar, yoksullar, yaşlılar, farklı etnik kökenden gelenler, göçmenler, ruh sağlığı sorunu yaşayanlar veya engelliler bunlar arasında yer alabilir. Öte yandan, dezavantajlı grupların yoğunlaştığı topluluklarda yaşayanlar içinde buldukları olumsuz koşullarla birlikte ayrımcılık, baskı ve dışlanma gibi sorunlarla daha fazla karşılaşmaktadır.

Dezavantajlı durumda bulunan topluluklarda sosyal sorunların farklı görünüşleri daha belirgin olarak ortaya çıkarken bu durum pek çok insanın yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir. Yoksulluk, işsizlik, göç ve kentleşme sorunları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, şiddet, suç, madde bağımlılığı gibi nedenler bireylerin toplumdan dışlanma riski altında yaşamını sürdürmesine neden olmaktadır. Bu durum dezavantajlı topluluklarda yaşayan çocuklar ve aileleri için eğitim bağlamında da çeşitli güçlükleri beraberinde getirmektedir.

Sosyal sorunlardan etkilenen grupların sorun ve ihtiyaçlarına yönelik hizmetler sağlamak dezavantajlı topluluklarda daha önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda, sosyal hizmet mesleği dezavantajlı topluluklara yönelik refah uygulamalarında önemli bir yere sahiptir. Pek çok sosyal hizmet uzmanının yoğun şekilde bu tür topluluklara hizmet sunmaya dönük uygulamalara katkı sunduğu görülmektedir. Bu durum, dezavantajlı toplulukların sahip olduğu sorun ve ihtiyaçlar ile toplulukla çalışmanın gereklilikleri konusunda sosyal hizmet uzmanlarını deneyimli hale getirmektedir. Dolayısıyla, bu topluluklarda bulunan okullarda

¹ Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir. (*Ergenlik Döneminde Bulunan Öğrencilerin Aile İlişkilerinin Okul Yaşamına Yansımaları ve Okul Sosyal Hizmeti*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet AD., 2019)

² Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmetler AD.,
nurullah.calis@giresun.edu.tr

öğrenim gören öğrencilerin karşılaştığı sosyal ve eğitsel güçlükler sosyal hizmet uygulamalarına yönelik ihtiyacı ortaya çıkarabilmektedir. Farklı ülkelerde uygulama zeminine sahip olan okul sosyal hizmeti, eğitim süreci içindeki öğrencilerin psiko-sosyal sorunlarına yönelik okul içinde ve dışında müdahaleler geliştirerek birey, aile ve topluluk temelli çalışmalar yapmayı amaçlayan bir sosyal hizmet alanıdır. Bu çalışmada, çocuğun eğitim yaşamı üzerinde etkisi daha fazla anlaşılır hale gelen aileyi okul sistemi ve topluluk içinde güçlendirmeye yönelik olarak dezavantajlı topluluklarda yürütülecek okul sosyal hizmeti uygulamalarına ilişkin bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır.

Yukarıda ele alınan çerçeve etrafında aile ve okul çocuğun yaşamını şekillendiren iki önemli sistem olarak ekolojik perspektiften ele alınmış bu bakış açısına dayalı olarak dezavantajlı topluluklarda aile ve eğitim sorunlarına yönelik bir kavramsal arka plana yer verilmiştir. Daha sonra dezavantajlı topluluklarda okuldaki eğitimi destekleyecek şekilde aile ve topluluk temelli okul sosyal hizmet uygulamalarına yönelik bir çerçeve oluşturulmuştur.

EKOLOJİK PERSPEKTİFTEN ÇOCUK AİLE VE OKUL

Bireyin çocukluktan yetişkinliğe tüm gelişimsel görevleri başarıyla tamamlamasında bireyi çevreleyen ve karşılıklı ilişki içinde bulunan tüm sistemlerin önemli bir rolü ve etkisi bulunmaktadır. Bireyi çevreleyen bu sistemler başta aile olmak üzere okul, arkadaş çevresi, akrabalar ve sosyal kurumlar olarak çeşitlilik gösterebilir. Bireyin içinde bulunduğu ve onu çevreleyen sistemlerin etkileşimini kavramsallaştıran ekolojik yaklaşım bireyi ve çevresini bütüncül olarak değerlendirme konusunda bakış açımızı genişletir. Ekolojik yaklaşıma göre, birey, içinde bulunduğu çevreye uyum sağlamaya yönelik davranışlar sergilerken başka bireyler ve toplumsal yapılarla sürekli bir etkileşim halindedir. Bu karmaşık etkileşimlerin oluşturduğu yapı bireyin ekolojisini oluşturur. Bireyin çevreye uyum sağlama kapasitesi ve başa çıkma yetenekleri bu ekoloji içerisindeki sosyal işlevselliği üzerinde belirleyicidir (Baykara-Acar ve Acar, 2002; Teather, 2015; Duyan ve Özgür-Bayır, 2016; Özbesler ve Bulut, 2013).

Bireyin temel ihtiyaçlarını karşılama ve sosyal yaşamda sahip olduğu rolleri yerine getirebilme becerisiyle kendini gösteren sosyal işlevsellik temelde bebeklikten itibaren bireyin geçtiği gelişim aşamalarında yerine getirmesi beklenen gelişimsel görevlerle yakından ilgilidir. Çocukluktan itibaren bireyin en temel ihtiyaçlarını oluşturan beslenme, barınma, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olma, güvenli bir ortamda yaşama gibi bileşenlerin yanı sıra sosyal desteğe ve sosyal kabule sahip olma, bağlı olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik yapının gerektirdiği sosyal rol ve etkileşimleri sürdürebilme gibi unsurlar sosyal işlevselliğe katkı sağlamaktadır

(Sheafor ve Horejsi, 2006; Turan, 2012). Tüm bunlar bireyin diğer sistemlerle sürekli bir etkileşim halinde bulunması ile gerçekleşmektedir. Gelişim sürecinin ilk aşamalarında çocuğa sağladığı bakım, koruma ve sevgi gibi gelişimsel ihtiyaçları karşılamanın yanında onun topluma uyum sağlamasında önemli bir rol oynayan aile bu sistemlerin başında gelir. Ailenin bireyin kişilik yapısının ve gelecek yaşamının şekillenmesinde oldukça önemli bir etkisi vardır (Nazlı, 2020; Sağlam, 2020). Aile ile birlikte bireyin sosyal işlevselliğinin toplumun gereksinimlerine ve beklentilerine uygun olarak güçlendirilmesinde diğer sosyal kurumların da payı vardır. Eğitim kurumları, bu bağlamda, çocuğun ailede başlayan gelişimini ve sosyalleşmesini modern toplumlarda ihtiyaç duyulan ve ondan beklenen nitelikleri kazanması için devreye girer. Eğitim sisteminin en temel birimi olan okullar bu yönüyle çocuğun sosyalleşme sürecinde aileden sonraki en önemli sistemdir (İşmen-Gazioğlu, 2015; Genç, 2016). Dolayısıyla çocuğun bireysel ve toplumsal gelişiminde aile ve okul ilişkilerinin dinamikleri günümüz toplumlarında üzerinde önemle durulan konular arasında yer almaktadır

Çocuğun sosyal anlamda işlevsel niteliklere sahip olarak toplumda yer edinebilmesi için aile ve okul sistemine önemli sorumluluklar düştüğü açıktır. Bununla birlikte, çocuğun gelişimi ve toplumsallaşmasına katkı sağlaması beklenen bu sistemlerin çeşitli dezavantajlar nedeniyle rollerini ve sorumluluklarını beklenen düzeyde yerine getirememesi söz konusu olabilmektedir. Toplumsal değişim süreçleriyle birlikte ailelerin karşı karşıya olduğu riskler, sorunlar ve karşılanmamış ihtiyaçlar çocukların gelişimini ve eğitim süreçlerini olumsuz etkilemektedir (Çilingir, 2018). Özellikle sosyal eşitsizliklerden olumsuz etkilenen ve bu nedenle toplumdaki refah seviyesinin gerisinde kalan topluluklarda bulunan ailelerin ve okulların çocukların gelişimine ve eğitimine sunduğu katkıların niteliği düşmektedir (Çalış, 2021). Bu durum gelişim süreçlerini sürdüren çocuklar açısından çeşitli dezavantajlar oluşturmaktadır.

DEZAVANTAJLI TOPLULUKLARDA AİLE VE EĞİTİM SORUNLARI

Ailenin çocuğun gelişimi, sosyalleşmesi ve eğitimi üzerindeki etkisi ailede ortaya çıkacak sorunların bu alanlara olumsuz şekilde yansımaya zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, ailelerin karşı karşıya olduğu dezavantajlı yaşam koşullarının değerlendirilmesi ve çözüme yönelik müdahaleler gerçekleştirilmesi önem kazanmaktadır.

Düşük sosyo-ekonomik statüye bağlı olarak aile ve çocuk refahının düşmesi eğitim üzerinde derin etkileri görülen bir sorundur. Düşük sosyo-ekonomik statüde bulunan ailelerde fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları, alkol ve madde kullanımı, aile içi şiddet ve suçluluk gibi sorunların daha belirgin olduğu söylenebilir

(Deveci-Şirin, 2014; Akçınar, 2017; Yalman, 2019; Öngören ve Katılmış, 2021). Bu durum bu ailelerdeki çocukların gelişimsel dezavantajlarını artıran risk etmenlerine dönüşmektedir. Öyle ki, başlıca okul problemleri olarak değerlendirilebilecek olan okula uyum sağlayamama, düşük okul başarısı, devamsızlık ve okul terki gibi sorunlar üzerinde düşük sosyo-ekonomik durumun etkili olduğu belirtilmektedir (Bellibaş, 2016; Şimşek, 2011; Tezcan, 2014; Yılmaz-Fındık, 2016). Öte yandan, yoksulluğu deneyimleyen ailelerin çocukları niteliği daha düşük okullarda yoğunlaşmaktadır (ERG, 2017; Tosun, Ay, Koçak, 2020). Bu durum ailelerin dezavantajlı durumunun derinleşerek sosyal eşitsizliğin büyümesine neden olmaktadır.

Dezavantajlı topluluklardaki aile sorunlarıyla ilgili hanehalkı büyüklüğü de önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Araştırmalara göre kalabalık ailelerin yoksulluk riski daha fazladır. Çok çocuklu ailelerde çocukların bakımı ve gözetimi güçleşmekte ve bu nedenle daha ihmalkar bir aile ortamı oluşabilmektedir. Özellikle etkili ebeveyn gözetimi eksikliğinden dolayı çocukların eğitim yaşantıları takip edilememektedir. Dolayısıyla hanehalkı sayısının artması aileler için çocuklara iyi bir eğitim sağlama konusunda dezavantaj oluşturmaktadır (Şimşek, 2011). Ayrıca bu tür ailelerde çocukların maddi kaygılar dolayısıyla okulu bırakarak çalışmaya yönelmeleri daha sık rastlanan bir durumdur (Erbay, 2008; Çöpoğlu, 2018).

Pek çok aile için dezavantajlı yaşam koşullarının arka planında yer alan faktörlerden bir diğeri göç olgusudur. Nitekim kırdan kente göç eden aileler çoğunlukla kentlerin daha dezavantajlı kesimlerini oluşturmuştur. Dolayısıyla bu aileler konut, sağlık ve eğitim gibi başlıca sosyal gereksinimlerden sınırlı düzeyde ve düşük nitelikte yararlanma imkanına sahip olmaktadır (Erim, 2020; Kılıç, 2020). Ortaya çıkan bu dezavantajlar çocukların eğitimini sürdürmesini güçleştiren etkenlere dönüşmektedir (Hacıfazlıoğlu, Kararımak, Öztapak, 2015).

Dezavantajlı topluluklardaki ailelerde genellikle daha belirgin olarak gözlemlenen ataerkil aile yapısı ve buna dayalı gelişen toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri önemli bir başka sorundur. Kadını ikincil konuma iten toplumsal cinsiyet rolleri kız çocuklarının eğitime önem verilmemesine ve hatta eğitime erişimlerinin engellenmesine neden olmaktadır (Tezcan, 2014; Özyaydınlık, 2014). Kızlara yönelik eğitim bariyerleri beraberinde iş yaşamına ve sosyal yaşama yönelik bariyerler oluşturmaktadır. Oysa ki eğitim, kadının sosyal statüsünü güçlendiren önemli bir çıkış noktasıdır ve aynı zamanda bir insan hakkı olarak bireyin ve toplumun gelişimi açısından kritik öneme sahiptir. Ne var ki dezavantajlı topluluklarda gözlemlenen eğitim sorunlarının daha farklı boyutları da bulunmaktadır.

Yoksulluk, işsizlik, göç deneyimi, kalabalık evler, toplumsal cinsiyet sorunları gibi pek çok sorunun dezavantajlı topluluklardaki aileleri daha çok etkilemesi bu

aileleri daha incinebilir hale getirmektedir. Bu koşullar altında ailelerin çocuklara sağlıklı bir gelişim ortamı sağlaması güçleşmektedir. Bu nedenle dezavantajlı koşullarda bulunan pek çok ailenin sağlıklı işleyen bir aile sistemi oluşturamadığını ve dolayısıyla aile işlevselliğinin daha düşük olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (Bekir-Şimşek, 2009; Leung ve Shek, 2013). Düşük işlevsellik gösteren bir ailede aile üyeleri arasındaki fiziksel ve duygusal bağların zayıf olması, güvensizlik duygusu, rol karmaşası gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Nazlı, 2020; Epstein vd., 2003). Aile işlevselliğindeki bozulmalar çocukların psiko-sosyal gelişimi açısından riskler doğurmaktadır. Nitekim yapılan çalışmalar çocuk ve gençlerin alkol ve madde kullanımı, suç ve şiddet davranışları, ruh sağlığı sorunları yaşamaları gibi riskler bakımından aile işlevselliğinin önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Ateş ve Akbaş, 2012; Arslan ve Balkıs, 2014; Zinnur-Kılıç, 2012; Kapçı ve Hamamcı, 2010).

Çocuğun eğitimi söz konusu olduğunda ekolojik bakış açısından hareketle aile sisteminde karşılaşılan olumsuzlukların çocuğun eğitim yaşamına yansımaları kaçınılmaz bir hal almaktadır. Örneğin, okul-aile etkileşiminin önemli bir belirleyicisi olan aile katılımı konusunda dezavantajlı topluluklarda yaşayan ve çeşitli aile sorunlarını deneyimleyen aileler daha fazla zorlanmaktadır. Bu ailelerin sorun çözme ve ihtiyaçlarını giderme konusundaki eksiklikleri çocuğun eğitimine katkı verme konusunda da onları dezavantajlı kılmaktadır. Bu nedenle öğrenci ve okul odaklı uygulamalardan yararlanma konusunda daha az talepkar oldukları görülebilmektedir (Tosun vd., 2020; Cülha, 2020). Bu durum ailelerin diğer dezavantajlarının çocukların eğitimine de yansımaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu aileleri, çocuklarına hizmet veren okulları ve genel olarak içinde yaşadıkları topluluğu geliştirmeye ve hizmet üretmeye dayanan uygulamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda, öğrenci hizmetlerinin bir parçası olarak eğitim süreçlerine çok yönlü katkı sunmayı amaçlayan okul sosyal hizmeti uygulamalarının bir çerçevesini sunmak yararlı olacaktır.

EKOLOJİK YAKLAŞIMA DAYALI OKUL SOSYAL HİZMETİ UYGULAMALARI

Nitelikli bir eğitim yaşamı pek çok farklı bileşenin bir arada ve uyumlu bir şekilde işlemesine bağlıdır. Öğrencilerin akademik ve biyo-psiko-sosyal gelişiminin desteklenmesi eğitim süreçlerinin önemli bir amacı olarak farklı sistemlere sorumluluk yüklemektedir. Bunların başında gelen aile ve okul sistemlerinin dezavantajlı nitelikler barındırması bireylerin sağlıklı gelişimini ve nitelikli eğitimden yararlanma hakkını engelleyebilmektedir. Bu noktada, kurumsal destek sistemlerinin etkin olarak devreye girmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, aile

temelli konular başta olmak üzere öğrencilerin eğitim yaşamları etrafında karşılaştıkları sorunların çözümü ve psiko-sosyal iyilik halinin sağlanmasında okul sosyal hizmeti uygulamalarının genel çerçevesi üzerinde durulacaktır.

Okul Sosyal Hizmetinin Tanımı ve Kapsamı

Eğitim sürecinde öğrencilerin eğitim yaşamını olumsuz etkileyen nedenleri ortadan kaldırmayı amaçlayan okul sosyal hizmeti öğrencilerin buldukları gelişim dönemi, aile ve sosyal yaşam ortamı ile toplumsal koşullar etrafında meydana gelen sorunlarının çözümü noktasında hizmetler sunan bir mesleki etkinlik alanıdır (Duman, 2016; Özkan ve Kılıç, 2014). Bu bakımdan öğrencileri etkileyen birçok farklı sorun okul sosyal hizmetinin ilgi alanına girebilir. Okul başarısızlığı, okula uyum sorunları, okul içi davranış sorunları, öğrenme güçlükleri, devamsızlık ve okul terki, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları, ihmal ve istismar, engellilik gibi geniş bir yelpazeden söz edilebilir. Bu yönüyle okul sosyal hizmeti uygulamalarının amacı öğrencinin sadece okulun eğitsel imkanlarından yararlanmasını sağlamak değil aynı zamanda onun eğitimini etkileyen psiko-sosyal sorunları ortadan kaldırabilmektir (Duman, 2016; Dupper, 2013; Jarolmen, 2017; Özbesler ve Duyan, 2009).

Okul sosyal hizmeti kapsamında öğrencilerin sorun ve ihtiyaçlarını değerlendirme, danışmanlık yapma, okul-aile iş birliğini güçlendirme, çocukları ve aileleri uygun toplumsal kaynaklara yönlendirme, eğitici uygulamalar gerçekleştirme, öğrenci sorunlarının çözümüne yönelik plan ve programlar hazırlama, savunuculuk yapma, ekip çalışmasında ve yönetsel görevlerde yer alma gibi kapsayıcı uygulamalardan söz edilebilir (Dupper, 2013; Jarolmen, 2017; Özbesler ve Duyan, 2009). Bu geniş uygulama bileşenleri ekolojik yaklaşıma dayalı olarak sistemler arası etkileşimin oluşturduğu bütünlüğü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Okul ortamında hizmet veren sosyal hizmet uzmanlarının eğitim sistemine katkı veren farklı unsurların birbiriyle uyum içinde işlevselliğini sürdürmesi için bir arabulucu görevi üstlendiği söylenebilir. Bu görev çocuklarına eğitim sağlama da dezavantajlı durumda olan ailelerin yoğunlukta olduğu bölgelerde daha fazla önem kazanmaktadır. Öyle ki, bu tür topluluklarda okul sosyal hizmet uzmanları aile odaklı çalışmalara daha fazla yoğunlaşmak durumunda kalabilmektedir. Kelly (2008), okulda görevli sosyal hizmet uzmanlarının vaka yüklerinin önemli bir kısmını ailesi yoksulluk yaşayan ve ebeveyni boşanan öğrencilerin oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır.

Aile Odaklı Uygulamalar

Aile içi yaşantıların çocuk ve ergenin eğitim yaşamı üzerindeki etkileri göz önüne alındığında okulun sahip olduğu işlevleri yerine getirebilmesi için ailelerin eğitim

sürecine dahil olması önemli görülmektedir. Okul sosyal hizmeti uygulamalarında bu nedenle okul-aile iş birliğini güçlendirmek ve ailelerin sorun ve ihtiyaçlarına yönelik hizmet sağlamak aile odaklı çalışmalar içinde üzerinde durulması gereken hususlardır.

Okul Aile İş Birliğini Güçlendirmek

Okul aile iş birliğine yönelik olarak ele alınan temel hususlardan biri aile katılımıdır. Ebeveynin çocuğun öğrencilik yaşantısını izlemesi, evde eğitimi destekleyecek bir ortam oluşturması, çocuklarla birlikte nitelikli zaman geçirmesi, öğretmenler ve okul yönetimiyle iletişim halinde olması, okul etkinliklerine katılması, eğitime katkı sağlayacak diğer toplumsal kaynaklara ulaşmak için çaba harcaması gibi eylemler aile katılımının bileşenleri arasında yer almaktadır (Epstein, 2010; Jarolmen, 2017; Karaçöp, 2020). Araştırmalar eğitim sürecinde ebeveyninin katılımını ve desteğini alan öğrencilerin okul başarısının daha olumlu seyrettiğine, (Erdoğan ve Demirkasımoğlu, 2010; Jarolmen, 2017; Karaçöp, 2020; Ercoşkun, 2020). Bu nedenle sosyal hizmet uzmanları aile katılımının sağlanmasında aileleri eğitim sürecindeki rolleri hakkında bilgilendirerek onları sisteme katkı vermesi için motive eder.

Aile katılımı dezavantajlı topluluklarda önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın, yapılan bazı çalışmalar bu topluluklarda da aile katılımını güçlendirmek için fırsatlar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, aileleri okulun eğitsel süreçlerle ilgili yürüteceği politika ve programlara dahil etmek etkili bir yöntem olabilmektedir. Bu bağlamda, ailelere okul içinde ve okulla ilgili uygulamalarda daha fazla görünürlük kazandırmak üzere okulun karar alma mekanizmalarında verilen görevler, gönüllü faaliyetlere dahil etme gibi teşvik edici uygulamaların dezavantajlı ailelerin okulla olan iş birliğini geliştirmede olumlu çıktılar sağladığı belirtilmektedir (Alameda-Lawson, Lawson, Lawson, 2010; Konaklı ve Göktürk, 2018). Bu durum ailelerin katılımını artırırken onlarda ilerleme ve başarıyı sahiplenme duygusu geliştirmektedir.

Ailenin Sorun ve İhtiyaçlarına Yönelik Çalışmak

Ailenin okuldaki eğitim sürecine katılmasını desteklemenin yanında onları zorlayan sosyal koşulları ve aile içi sorunları göz ardı etmemek gerekecektir. Bunun için ailelerin yaşam koşullarıyla ilişkili sorun ve ihtiyaçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanının ailelere yapacağı ziyaretler bu tür ihtiyaç değerlendirmelerinde önemli bilgiler sunmaktadır. Öte yandan, dezavantajlı topluluklarda pek çok ailenin zorlayıcı çalışma şartları, ulaşım güçlükleri, çocuk bakım gereksinimleri, kronik hastalıklar ve ekonomik güçlükler gibi nedenlerle görüşmelere gelmemesi bu ailelerin de sürece dahil edilmesi açısından ev ziya-

retlerini avantajlı kılmaktadır (Allen ve Tracy, 2004; Openshaw, 2008; Özkan ve Kılıç, 2014). Dolayısıyla ev ziyaretleri çocuğu ve ailesini kendi yaşam ortamında görme olanağı sunarken aileleri sisteme dahil edebilmek için fırsat sağlamaktadır. Ailenin belirlenen sorun ve ihtiyaçları doğrultusunda bir öncelik sırası oluşturmak ve gerekli uygulamaların aşama aşama gerçekleştirilebilmesi için aileyle çalışmayı sürdürmek gerekmektedir.

Aileyle yapılacak sosyal hizmet uygulamasına zemin oluşturacak olan sorun ve ihtiyaç değerlendirmeleri farklı alanlarda ve farklı değerlendirme araçlarıyla gerçekleştirilebilir. Bu alanlar içinde önemli olan konulardan biri de aile işlevselliğinin değerlendirilmesidir. Nitekim aileyi eğitim sürecinde etkin hale getirmek, çocuğun eğitimini ve biyopsikososyal gelişimini destekleyici şekilde güçlendirmek ailenin sorun çözme, sevgi ve ilgi sunma, sınırları koyma gibi temel hususlarda beceri sahibi olmasını gerektirmektedir (Walsh, 2017; Balkaya-Çetin, 2019). Dolayısıyla, aile işlevselliğinde görülen sorunların giderilmesi aile sistemini çocuk lehine güçlendirmenin önemli aşamalarından biridir. Bunun için aileyle çalışan sosyal hizmet uzmanları aile danışmanlığı ve aile terapilerine dayalı müdahaleler geliştirerek etkili sonuçlar alabilirler. Literatürde evlilik sorunlarının olduğu, tek ebeveynli, alkol ve madde bağımlılığının görüldüğü, çocuk yetiştirmede sorun yaşayan, bakıma muhtaç bireye sahip aileler gibi hedef grupların aile danışmanlığından yüksek fayda sağlayabildiği belirtilmektedir (Mavili-Aktaş, 2013; Turan, 2012; Nazlı, 2020).

Ailelere yönelik müdahalelerde sağlanacak ilerlemelerin kalıcı olması aileyi etkileyen geniş sosyo-kültürel sorunlar üzerinde de çalışmayı gerektirmektedir. Bu nedenle okul sosyal hizmeti uygulamalarında yalnızca birey ve aile odaklı çalışmalarla sınırlı kalmayan bir bakış açısıyla okul ve topluluk temelli uygulamalar da önem kazanmaktadır.

Okul ve Topluluk Temelli Uygulamalar

Dezavantajlı topluluklarda topluluk temelli çalışmaların önemine rağmen bu topluluklarda faaliyet gösteren okulların bu tür çalışmalar yürütürken zorlandıkları görülmektedir. Ailelerin bilgi-bilinç eksikliği, ekonomik ve psiko-sosyal sorunlarının yanısıra okulların da mekan, personel ve araç-gereç yetersizlikleri gibi sorunları dezavantajlı topluluklarda daha yaygındır (Özcan, Balyer, Yıldız, 2018; Polat ve Boydak-Özan, 2020). Buna karşın, okul ve topluluk temelli çalışmalar bu durumun değiştirilebilmesi için özellikle anlamlı bir çabaya dönüşmektedir.

Pozitif Okul İklimi Oluşturmak

Dezavantajlı topluluklarda bulunan okullarda öğrenim gören öğrencilerin içinde bulunduğu eğitsel dezavantajların giderilmesinde pozitif okul iklimi kavramı

gündeme gelmektedir. Pozitif okul iklimi, okul disiplini de içine alacak şekilde öğrencilerin yanı sıra okul personelinin, ailelerin ve topluluğun katkılarını bir araya getirmesi beklenen bir çalışma ortamını yansıttığında daha etkili olmaktadır (Özdemir vd., 2010; Şişman, 2020). Pozitif okul iklimine yönelik çabaları daha etkili hale getiren bazı önemli noktalar şu şekilde belirtilebilir (Adeogun ve Olisaemeka-Blessing, 2011):

- Okul yönetiminin destekleyici yaklaşımı,
- Öğrencilere sunulan açık ve anlaşılır amaçlar
- Öğrencilerden anlamlı ve makul beklentiler,
- Güvenilir ve tutarlı bir okul işleyişi,
- Bilgiye ve iletişime dayalı liderlik ve rehberlik
- İlgililerin sürekli fikir alışverişi,
- Okul personeline alan ve zaman tanınması,
- Okul personeli arasında iş birliği

Okul iklimine yönelik yapılan çalışmalar pozitif bir okul iklimi oluşturmanın öğrencilerin akademik başarısını, okula olan bağlılıklarını okuldaki güvenlik duygusunu ve okuldan memnuniyet düzeylerini artırdığı, öğretmenlerin ise mesleki doyumunu geliştirme konusunda olumlu etkilere sahip olduğu görülmüştür. (Adeogun ve Olisaemeka-Blessing, 2011; Şişman, 2020; Tabak, 2021). Dezavantajlı topluluklara mensup öğrencilerin düşük akademik başarı, devamsızlık ve okuldan kopma oranlarının daha yüksek olması pozitif okul ikliminin tesis edilmesi yönünde harcanacak tüm çabaların önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin okula olan bağlılığını artırmak için okul iklimini geliştirmek okul sosyal hizmeti uygulamalarında önemli bir yere sahiptir.

Topluluğu Harekete Geçirmek

Dezavantajlı toplulukların dezavantajlarını oluşturan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik faktörler üzerinde çalışarak bireyleri ve aileleri etkileyen geniş yapının dönüşümüne katkı sunmak okul sosyal hizmetinin amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, topluluğu etkileyen yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, etnik köken, göç ve kentleşme sorunlarının ele alınması gibi meseleler gündeme gelecektir. Bütün bunlar geniş sosyal sorunların bir parçası olarak topluluktaki çocukların karşılaşacağı risklerin artması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla toplumla sosyal hizmet uygulamalarını okul sosyal hizmeti uygulamalarının amaçlarıyla bütünleştirmek gerekecektir. Örnek olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği yukarıda ele alındığı üzere eğitim ve aile yaşamı bağlamında önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik olarak topluluktaki kadınların güçlenmesine katkı sunmak bir hedef olabilir.

Kız öğrencilerin eğitime daha etkin olarak katılımı ve topluluktaki kadınların gelişimi için toplulukta çeşitli faaliyetler gerçekleştirilebilir. Bunlar arasında okuldaki faaliyetlerin planlanması ve yürütülmesinde kadınlara söz hakkı tanınması, kadınların bağımsızlaşma ve özgürleşmesini sağlayacak toplumsal imkanlar hakkında bilgilendirilmesi, kadına yönelik şiddetle mücadele edilmesi, kızların eğitim sürecinin yakından takip edilmesi, kadın istihdamını güçlendirmeye yönelik projeler yürütülmesi, okul personelinin aileyle olan ilişkilerinde kadın-erkek eşitliğini vurgulayacak söz ve davranışların yansıtılması, okul ortamında cinsiyetçi dil kullanımına karşı önlemler geliştirilmesi gibi uygulamalar topluluk çalışmalarının bir parçası olabilir. Bütün bunlar temelde topluluğun dezavantajlılığına neden olan olumsuz davranış örüntülerini değiştirmeye odaklanmaktadır.

Topluluktaki davranış değişiminin etkili olabilmesi elbette sosyal hizmet uzmanının toplulukla kuracağı bağlantının güçlü olmasına ve topluluğu harekete geçirecek becerilere sahip olmasına bağlıdır. Bunun için toplulukla yakın bir etkileşim içinde bulunmak, topluluk çalışmalarının tarafları durumunda olabilecek gruplarla temas kurmak ve bu grupların desteklerini aramak gerekmektedir. Bu doğrultuda, topluluk çalışmalarında bağlantı kurulması önemli görülen gruplara şu şekilde değinilebilir (Hampton ve Heaven, 2020; Netting, Kettner, McMurtry, Thomas, 2017):

- *Sorunu deneyimleyen kişiler:* Toplulukta belirli bir sorunu en iyi anlamanın yolu kuşkusuz doğrudan bu sorundan etkilenen kişilere ulaşarak meseleyi birinci ağızdan dinlemektir. Yaşanan dezavantajları bu kişilerden öğrenmek topluluğu daha iyi tanımaya yardımcı olur.
- *Topluluğa hizmet sunanlar:* Topluluğa hizmet sunan kişiler veya örgütler topluluk hakkında detaylı bilgilere sahip olabilir. Bunlar insani yardım faaliyetleri yürüten kişiler ya da sosyal dayanışma gerçekleştiren sivil toplum örgütü üyeleri olabilir.
- *Kamu görevlileri/Yerel yöneticiler:* Topluluğun bağlı olduğu yerel yönetimin yöneticileri ve yerel kuruluşlardaki kamu görevlileri topluluk düzeyinde sürdürülecek çalışmalarda desteği alınması gereken kişilerdir.
- *Toplulukta etki sahibi olan kişiler:* Topluluk içinde liderliğe sahip ve dolayısıyla topluluğu etkileme gücü olan kişiler toplumla çalışma uygulamalarında önemli katkılar sağlayabilmektedir.

Ele alınan çerçevede topluluktaki riskleri azaltmaya yönelik toplumla sosyal hizmet müdahaleleri kapsamında savunuculuk, güçlendirme, kaynaklara erişimi kolaylaştırma, eşitlikçi uygulamaları destekleme, politika geliştirme gibi başlıklar öne çıkabilir (Keçeci, 2017; Buz ve Uslu, 2019). Tüm bu uygulama yelpazesinin ise bütünlüklü bir şekilde topluluğu harekete geçirmeye ve topluluğun desteğine dayanmasına önem vermek gerekmektedir.

Birey ve Aileleri Toplumsal Kaynaklara Ulaştırmak

Çocuğun eğitiminde dezavantaj oluşturan risklerin ortadan kaldırılması için aileleri buldukları topluluk çevresinde desteklemeyi amaçlayan uygulamalar önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, ailelerin toplumsal kaynaklara ulaşmasının sağlanması gerekmektedir. Ailelerin hizmet alabilecekleri kurum ve yapılanmaları tanınması ve bunlara erişebilmesi için sosyal hizmet uzmanlarının açık bir rol ve sorumluluğa sahip olduklarını belirtmek gerekir. Bunun için sosyal hizmet uzmanı bağlantı kurucu rolünü harekete geçirerek topluluğa katkı sunabilecek hizmet yapılanması hakkında bilgi sahibi olur ve mevcut hizmetlere etkin şekilde yönlendirme sağlamak üzere bağlantılar oluşturur. Örneğin, ailelere evlilik, ebeveynlik, yaşam becerileri, okul ve aile, çocuk ve ergen sağlığı, aile bütçesinin yönetimi gibi farklı konularda eğitici faaliyetler sunabilmek için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın uygulamaya koyduğu Aile Eğitimi Programı'nın eğitimcilerinden destek alınabilir. Yine bakanlık bünyesinde il ve ilçe merkezlerinde faaliyet gösteren sosyal hizmet merkezleri topluluğun gelişimine katkı sağlamaya yönelik eğitim faaliyetlerini de kapsayan bir hizmet yelpazesine sahiptir. Okulun sosyal hizmet merkezleriyle yapacağı iş birliği ile ailelerin sosyal ve ekonomik yönden desteklenmesi ve takibi konusunda hizmetlerden yararlandırılabilir.

Bireylerin ve ailelerin sorun ve ihtiyaçlarına yönelik olarak Türkiye'de sıkça başvurulmuş hizmet birimleri Tablo 1'deki gibi ele alınabilir.

Hizmet Alanı	Hizmet birimi
Eğitim	Halk Eğitim Merkezi Akşam Sanat Okulu Belediyelerin meslek eğitim merkezleri Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Gençlik Merkezi Sivil toplum örgütleri
Sağlık	Aile hekimi Hastanelerdeki eğitim birimleri Toplum Sağlığı Merkezi Toplum Ruh Sağlığı Merkezi
Sosyal hizmetler	Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Sosyal Hizmet Merkezi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM) Alo 183 Destek Hattı
Çalışma hayatı	SGK İl Müdürlüğü İŞKUR Mesleki eğitim ve istihdama katılım projeleri

Tablo 1’de yer aldığı gibi farklı kuruluşların hizmetlerinden ve uygulamalarından öğrencileri ve ailelerini yararlandırma konusunda yapılandırılmış ve süreklilik arz eden bir bakış açısının sergilenmesi gerekmektedir. Bu hizmet ağı okulun hizmet verdiği popülasyonun gereksinimlerine göre uyarlanmış hizmetler için sosyal refah kurumları, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, yerel yönetimler gibi yapılanmalara uzanabilir. Bu sayede okul bu kurum ve kuruluşların sağladıkları hizmetlerin bir araya getirildiği bir toplum merkezi halini alabilir. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının topluluğa hizmet sunmaya yönelik olarak mesleki iş birliğini ve ekip çalışmasını benimseyen bir yaklaşım içinde bulunması gerektiği vurgulanmalıdır.

Mesleki İş Birliği ve Ekip Çalışması

Çeşitli dezavantajlar sebebiyle sosyal hizmet ve diğer insani hizmet biçimlerine ihtiyaç duyan topluluklarda yürütülecek çalışmalarda daha etkili sonuçlar alabilmek için profesyoneller ve kurumsal yapılanmalar arasında sürekli iş birliğine ihtiyaç bulunmaktadır. Öyle ki, çok yönlü sorunlara çok yönlü çözüm üretmek için aynı topluluğa farklı şekillerde hizmet veren profesyonellerin birlikte hareket etmesi önemlidir. Bu şekilde ortaya çıkan ekip çalışması anlayışı hizmetlerin etkililiğini artırırken aynı zamanda emek ve zaman tasarrufu için değerli bir yaklaşım ortaya çıkarmaktadır.

Drolet, Paquin ve Soutyrine (2006), mesleki iş birliğini beş boyutta ele almaktadır. Bunlar; aile merkezli iş birliği, kurum içi iş birliği, meslekler arası iş birliği, kurumlar arası iş birliği ve toplulukla iş birliğini kapsamaktadır. Bu bağlamda, bu bölümde ele alınan aile çalışmalarının aile merkezli iş birliğini, pozitif okul iklimi oluşturmanın kurum için iş birliğini, topluluk temelli çalışmaların toplulukla iş birliğini yansıttığı görülebilir. Meslekler arası iş birliği boyutunda ise temelde disiplinler arası ekip çalışması yaklaşımının vurgulandığı söylenebilir. Farklı disiplinlerden gelen profesyonellerin çözüm üretme ve hizmet sunma çabalarını birlikte ve birbirlerine bağlı şekilde sürdürmeleri bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ekip üyelerinin ortak bir çalışma programı bulunur (Abramson ve Bronstein, 2004).

Okulda çocuklara sunulacak hizmetlerin temelinde ekip çalışması vardır ve okul sosyal hizmeti bu bağlamda interdisipliner bir yaklaşıma dayanır (Jarolmen, 2017; Openshaw, 2008). Bu nedenle, okul sosyal hizmetinin de dahil olduğu öğrenci hizmetlerinin okulun psiko-sosyal hizmet ekibi tarafından yürütülmesi önemli olacaktır. Söz konusu ekibin üyeleri sosyal hizmet uzmanı, okul psikolojik danışmanı, çocuğun öğretmeni, özel eğitim öğretmeni, okul hemşiresi gibi profesyonelleri içerir. Okul sosyal hizmet uzmanı okuldaki profesyonel ekibin bir

parçası olarak kendi rol ve sorumluluklarını diğer meslek elemanlarıyla uyumlu ve belirli bir bütünlük içinde sürdürür.

Türkiye'deki mevcut durumda okul ortamında sunulan öğrenci hizmetlerini temel anlamda okul psikolojik danışmanları (diğer adıyla rehber öğretmenler) gerçekleştirmektedir. Psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanındaki literatüre ve mevcut uygulamalara bakıldığında bu alandaki hizmetlerinin çoğunlukla birey odaklı bir yaklaşımla sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Çevresel ve toplumsal şartları göz önüne almakla birlikte psikolojik danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında bireyin kendini ve başkalarını anlama, psikolojik sağlığı koruma, kişisel özelliklerini geliştirme, öğrenme becerileri kazanma, meslekleri keşfetme ve mesleki kariyerini planlama gibi çalışmalara ağırlık verildiği söylenebilir (Yeşilyaprak, 2015; Yavuzer, 2020; Girgin, 2020). Okul sosyal hizmeti ise öğrencinin refahı açısından eğitim ortamında veya sosyal yaşam ortamlarında görülen riskleri azaltmak, ihtiyaçları gidermek ve sorunları çözmek amacıyla özellikle dezavantajlı durumda olanlara öncelik vererek çeşitli hizmetler sağlar. Dolayısıyla okul sosyal hizmeti ile psikolojik danışmanlık ve rehberlik uygulamaları birbirini tamamlayıcı özellikler barındırmaktadır. Bu durumda, özellikle okul psikolojik danışmanları ve sosyal hizmet uzmanları interdisipliner ekip anlayışıyla okul yöneticilerini, öğretmenleri, diğer insani hizmet profesyonellerini, ebeveynleri ve diğer önemli kişileri sürece dahil ederek okullardaki öğrenci ve öğrenme sorunlarına yönelik daha etkili çözümler ortaya koyabilirler.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı durumda bulunan topluluklarda yaşayan ve öğrenim gören öğrencilerin iyilik halinin ve eğitim başarısının sağlanmasında bireyi, aileyi, okulu ve topluluğu bütün olarak kapsayacak uygulamaların önemi bu çalışmanın en temel çıkış noktasıdır. Okul sosyal hizmeti tam da böyle bir yaklaşıma dayalı olarak sosyal hizmet uygulamalarının eğitim bağlamında gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Okul sosyal hizmeti kapsamında yukarıda ele alındığı üzere psikososyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya olan öğrenciler ve aileleri için hizmetler sunmak, baş etme becerilerini geliştirmek, okul ve aile arasındaki iş birliğini artırmak, pozitif okul iklimini geliştirmek, okul ve topluluk arasında kaynaklar oluşturmak gibi pek çok görev bulunmaktadır. Bu nedenle dezavantajlı topluluklarda çalışacak sosyal hizmet uzmanlarının alanın zorluklarını göz önünde bulunduran geniş bir bilgi ve beceri yelpazesini uygulamaya yansıtmaları gerekmektedir. Bu ise diğer ilgili profesyonellerle yakın iş birliği ve ekip çalışmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye’de okul sosyal hizmetinin yaygın bir uygulama olarak resmîyet kazanmaması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, eğitimde öğrenci sorunlarını ele alan pek çok çalışmada ortaya konulan sorunlar okul sosyal hizmetinin müdahale yaklaşımlarının kapsamında yer almaktadır. Öte yandan, dezavantajlı topluluklarda yaygın olarak gerçekleştirdikleri çalışmalar dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları bu topluluklarla çalışma konusunda beceri ve deneyim sahibidir. Yapılan çalışmalar, öğrencilere sunulacak psiko-sosyal hizmetlerde sosyal hizmet uzmanlarının okul psikolojik danışmanları, öğretmenler, okul yöneticileri ve ailelerle iş birliği gerçekleştirmesinin önemine vurgu yapmaktadır (Aykara, 2011; Dağ, 2018; Kuli ve Yıldırım, 2019; Özkan, Çalış, Sever, 2019; Yıldız, 2021). Dolayısıyla okul temelli hizmetlerin sunumunda okul psikolojik danışmanlarının ve sosyal hizmet uzmanlarının iş birliğine dayanan müdahaleler gerçekleştirilmesinin yolunun açılması eğitim kurumlarının amaçlarını gerçekleştirmesinde önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Abramson, J. S. & Bronstein, L. R. (2004). Group process dynamics and skills in interdisciplinary teamwork. C. D. Garvin, L. M. Gutiérrez, & M. J. Galinsky (Ed.). *Handbook of social work with groups* (pp. 384–399). The Guilford Press.
- Adeogun A. A. & Olisaemeka-Blessing, U. (2011). Influence of school climate on students’ achievement and teachers’ productivity for sustainable development. *US-China Education Review*, 8(4), 552-557.
- Akçınar, B. (2017). Aile sistemlerinde şiddetin döngüsü. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(4), 40-64. <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/30702/327091>
- Alameda-Lawson, T., Lawson, M. A., & Lawson, H. A. (2010). Social workers’ roles in facilitating the collective involvement of low-income, culturally diverse parents in an elementary school. *Children & Schools*, 32(3), 172-182.
- Allen, S. F. & Tracy, E. M. (2004). Revitalizing the role of home visiting by school social workers. *Children & Schools*, 26(4), 197-208.
- Arslan, G., Balkis, M. (2014). Ergenlikte görülen problem davranışlar ve aile sorunları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *SDU International Journal of Educational Studies*, 1(1), 11-23.
- Ateş, F. B., Akbaş, T. (2012). Ergenlerde görülen kural dışı davranışların aile işlevselliği ve yaşam kalitesi açısından incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 337-352.
- Aykara, A. (2011). Kaynaştırma eğitimi sürecindeki bedensel engelli öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler ve okul sosyal hizmeti. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(1), 63-84. <https://dergi-park.org.tr/en/pub/tsh/issue/48450/613702>
- Balkaya-Çetin, A. (2019). Aile dinamikleri. T. Akbaş, N. Ş. Özabacı (Ed). *Kuram ve uygulamaları ile aile danışmanlığı* (pp. 44-68). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baykara-Acar, Y., Acar, H. (2002). Sistem Kuramı, Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet: Temel Kavramlar ve Farklılıklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 13(1), 29-35.
- Bayrakçı, M. & Dizbay, S. (2013). Ortaöğretim kurumlarında okul aile birliklerinin okul yönetimine katılım düzeyleri. *Sakarya University Journal of Education*, 3(1), 98-112.
- Bekir-Şimşek, H. (2009). Ankara’nın farklı sosyoekonomik bölgelerinde yaşayan aile bireylerinin aile ilişkilerini algılama durumları. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 8-26. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/296438>
- Bellibaş, M. Ş. (2016). Who are the most disadvantaged? Factors associated with the achievement of

- students with low socio-economic backgrounds. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16(2), 671-710. doi:10.12738/estp.2016.2.0257
- Buz, S. & Uslu, B. (2019). Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeli bireylerin mesleki eğitimi ve istihdamı: Toplumla sosyal hizmet saha örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 41-54. DOI: 10.18026/cbayarsos.544744
- Constable, R. (2009). The Role of the school social worker. C. R. Massat, R. Constable, S. McDonald, J. P. Flynn (Ed.). *School social work: practice, policy, and research* (Seventh Edition, pp. 3-29). Chicago: Lyceum Books.
- Cülha, A. (2020). *Dezavantajlı grupların eğitim öğretim hizmetlerinden yararlanma durumlarının paydaş görüşlerine göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı. Malatya.
- Çalış, N. (2021). Eğitim, toplum ve sosyal sorunlar. N. Çalış, Z. Karataş (Ed.). *Kavramsal ve güncel boyutlarıyla sosyal sorunlar* (Güncellenmiş 2 baskı, pp. 113-148). Efe Akademi Yayınevi.
- Çöpoğlu, M. (2018). Bir kısır döngü: Dünyada ve Türkiye’de çocuk işçiliği ve işsizlik. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5). 671-685. DOI: 10.18506/anemon.397136
- Dağ, A. (2018). Okul sosyal hizmeti bağlamında ilkokul ortaokul ve lise öğrencilerinin devamsızlık problemleri. *Akademik Hassasiyetler*, 5(9), 171-194. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akademik-hassasiyetler/issue/37173/413608>
- Deveci Şirin, H. (2014). Ailelerde sosyo-demografik-ekonomik değişkenlerin aile yaşam kalitesine etkileri. *Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction*, 2(1), 31-46. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ajeli/issue/1522/18709>
- Drolet, M., Paquin, M., & Soutyrine, M. (2006). Building collaboration between school and parents: Issues for school social workers and parents whose young children exhibit violent behaviour at school. *European Journal of Social Work*, 9(2), 201-222.
- Duman, N. (2016). Okul sosyal hizmetinin tanımı, kapsamı ve çocuk koruma sistemi içindeki yeri. *Sosyal Hizmet Dergisi (Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını)*, 2014(Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayı), 1-7.
- Dupper, D. R. (2013). *Okul sosyal hizmeti: Etkin uygulamalar için beceri ve müdahaleler* (Y. Özkan, E. G. Çıfci, Çev.): Maya Akademi Yayın.
- Duyan, V. & Özgür-Bayır, Ö. (2016). *Sosyal hizmete giriş: Öğrenciler ve uygulayıcılar için bir rehber*. Sosyal Çalışma Yayınları.
- Eğitim Reformu Girişimi (ERG) (2017). *Eğitim İzleme Raporu 2016-2017*. Sabancı Üniversitesi. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/EIR2016-17_12.10.17.web-1.pdf
- Epstein, J. L. (2010). School/family/community partnerships: Caring for the children we share. *Phi Delta Kappan*, 92(3), 81-96.
- Epstein, N. B., Ryan, C. E., Bishop, D. S., Miller, I. W., & Keitner, G. I. (2003). The McMaster Model: A View of Healthy Family Functioning. F. Walsh (Ed.), *Normal Family Processes* (pp. 581-607). USA: The Guilford Press.
- Erbay, E. (2008). Çocuk işçi olmak: Çocuk işçiliğine retrospektif bir bakış. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını No:14.
- Ercoşkun, M. H. (2020). İlkokul döneminde aile katılımı. A. Karaçöp (Ed.). *Teori ve uygulamalarıyla eğitimde aile katılımı* (pp. 114-137). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erdoğan, Ç. & Demirkasımoğlu, N. (2010). Ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(3), 399-431.
- Erim, F. (2020). Kent marjinalliği ve kentsel dışlanma. S. Buz, T. E. Gencer, C. Bolgün (Ed.). *Kentsel sosyal hizmet: Kuramdan kentsel ve mekânsal sorunlara, dezavantajlı gruplardan ideal kent ve mekân tasarımına* (pp. 145-170). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Genç, S. Z. (2016). *Eğitim sürecinde aile, okul ve toplum*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Girgin, G. (2020). Çağdaş eğitim sistemlerinde öğrenci kişilik hizmetleri ve rehberlik. A. Kaya (Ed.). *Psikolojik danışma ve rehberlik* (13. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Hacıfazlıoğlu, Ö., Kararımak, Ö., & Öztapak, M. (2015). Göç olgusu bağlamında lise öğrencilerinin

- aile profilleri ve akademik başarı durumları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 81-97.
- Hampton, C., Heaven, C. (2020). *Understanding and describing the community*. Community Tool Box. <https://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/describe-the-community/main>
- İşmen-Gazioglu, E. (2015). Gelişim psikolojisinde aile ve okul etkileşimi. H. Ergin ve S. A. Yıldız (Ed.), *Gelişim psikolojisi* (6. Basım., s. 233-260). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Jarolmen, J. (2017). *Okul sosyal hizmeti: Bir uygulama kılavuzu* (Y. Özkan, Çev.). Nika Yayınevi.
- Kapçı, E. G. & Hamamcı, Z. (2010). Aile işlevi ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: erken dönem uyum bozucu şemaların aracı rolü. *Klinik Psikiyatri*, 13, 127-136
- Karaçöp, A. (2020). Eğitimde aile katılımının teorik temelleri. A. Karaçöp (Ed.). *Teori ve uygulamalarıyla eğitimde aile katılımı* (pp. 1-78). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Keçeci, G. (2017). Makro sosyal hizmet uygulamasında kullanılan modeller, teknikler ve sosyal hizmet uzmanlarının rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 187-202. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsh/issue/38637/448615>
- Kelly, M. S. (2008). *The domains and demands of school social work practice*. New York: Oxford University Press.
- Kılıç, A. (2020). Kentsel yoksulluğun dönüşüm dinamikleri ve yansımaları. S. Buz, T. E. Gencer, C. Bolgiün (Ed.). *Kentsel sosyal hizmet: Kuramdan kentsel ve mekânsal sorunlara, dezavantajlı gruplardan ideal kent ve mekân tasarımına* (pp. 171-200). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Konaklı, T. & Göktürk, Ş. (2018). Aile katılımında alternatif arayışları: İzmit Roman aileleri örneği. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 605-630, doi: 10.23863/kalem.2019.115
- Kuli, G. ve Yıldırım, Ş. (2019). Rehberlik öğretmenlerinin okul sosyal hizmetine ihtiyaç duydukları sorun alanlarının belirlenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 555-582.
- Leung, J. & Shek, D. (2013). Parental beliefs and family functioning in Chinese families experiencing economic disadvantage in Hong Kong. *International Journal on Disability and Human Development*, 12(2), 151-161. <https://doi.org/10.1515/ijdh-2013-0006>
- Mavili-Aktaş, A. (2013). Aile danışmanlığı ve hizmet yaklaşımı. H. Acar, N. Negiz, E. Akman (Ed.). *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet: Temelleri ve uygulama alanları*. Maya Akademi Yayınları.
- Nazlı, S. (2020). *Aile danışmanlığı* (Gözden geçirilmiş 15. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Netting, F. E., Kettner, P. M., McMurtry, S. L., Thomas, M. L. (2017). *Social work macro practice*. Pearson Education Inc.
- Openshaw, L. (2008). *Social work in schools: Principles and practice*. New York: The Guilford Press.
- Öngören, H. & Katılmış, A. (2021). Çocukları suça iten nedenler ve alınması gereken önlemler: İstanbul Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü görevlilerinin görüş ve değerlendirmeleri. *Çocuk ve Medeniyet*, 6(11), 83-108. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cm/issue/67034/1047433>
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye'de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(33), 93-112. <https://dergipark.org.tr/en/pub/spcd/issue/21122/227509>
- Özbesler, C. & Duyan, V. (2009). Okul ortamlarında sosyal hizmet. *Eğitim ve Bilim*, 34(154).
- Özbesler, C., Bulut, I. (2013). Sosyal hizmette geneldeci yaklaşım ve ekolojik perspektif. In H. Acar, N. Negiz, E. Akman (Ed.). *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet: Temelleri ve uygulama alanları* (s. 97-107). Ankara: Maya Akademi.
- Özcan, K. & Balyer, A. & Yıldız, A. (2018). Ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerde görev yapan ortaokul müdürlerinin liderlik davranışları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 532-547. DOI: 10.17860/mersinefd.434775
- Özdemir, S., Sezgin, F., Şirin, H., Karip, E., & Erkan, S. (2010) İlköğretim okulu öğrencilerinin okul iklimine ilişkin algılarını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 213-224.
- Özkan, Y., Çaliş, N., & Sever, M. (2019). School counsellors' perceptions towards school social work in Turkey. *Trabajo Social Global-Global Social Work*, 9(17), 3-19. <https://doi.org/10.30827/tsg-gsw.v9i17.9075>

- Özkan, Y., Kılıç, E. (2014). Çocuk ve aile odaklı sorunların çözümünde okul sosyal hizmet uzmanlarının önemi: Uzmanların çocuk ve ailelerle çalışmada sahip oldukları beceriler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183(183), 397-412.
- Polat, H. & Boydak Özcan, M. (2020). Türk eğitim sisteminde fırsat ve imkân eşitliğine ilişkin öğretmen görüşleri. *International Journal of Social Science Research*, 9(2), 198-213. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijssresearch/issue/57306/766567>
- Sağlam, H. İ. (2020). *Bir değer ve eğitim merkezi olarak aile* (2. Basım). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sheafor, B. W., & Horejsi, C. R. (2006). *Techniques and guidelines for social work practice* (7th ed.). Allyn and Bacon.
- Steinberg, L. (2013). *Ergenlik* (F. Çok, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şimşek, H. (2011). Lise öğrencilerinde okulu bırakma eğilimi ve nedenleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 27-47.
- Şişman, M. (2020). *Eğitimde mükemmellik arayışı: Etkili okullar* (6. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tabak, H. (2021). Sağlıklı ve güvenli ortamına genel bakış. S. Özkan, B. Yavuz Tabak (Ed.). *Sağlıklı ve güvenli okul yaşamı* (pp. 3-24). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Teather, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri: Uygulama için bir giriş*. Nika Yayınevi.
- Tezcan, M. (2014). *Eğitim sosyolojisi* (14. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tosun, A., Ay, M. H., & Koçak, S. (2020). Yönetici gözüyle dezavantajlı okullar: Sosyal adaletin sağlanması için çözüm önerileri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 980-999. <https://dergipark.org.tr/en/pub/enad/issue/56216/775150>
- Turan, N. (2012). *Birey ve aileler ile sosyal hizmet*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayın No: 21.
- Walsh, F. (2017). Aile normalliği sağlığı ve işsizliğine dair klinik görüşler: Eksiklik perspektifinden güçlü yanlar perspektifine. F. Walsh (Ed.), M. Kaya (Çev. Ed.). *Normal aile süreçleri: Büyüyen çeşitlilik ve karmaşıklık* (pp. 31-64). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yalman, E. (2019). Ebeveyn ve Akran İlişkilerinin Genç Kızlarda Madde Kullanımına Etkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 4 (2), 372-391. DOI: 10.21733/ibad.536682
- Yavuzer, Y. (2020). Psikolojik danışma ve rehberlik alanına giriş. Ş. Işık (Ed.). *Okullarda psikolojik danışma ve rehberlik* (pp. 1-35). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yeşilyaprak, B. (2015). *İlk ve Ortaöğretimde Gelişimsel Rehberlik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yılmaz-Fındık, L. (2016). Türkiye'de dezavantajlı başarılı öğrenciler için fark yaratan nedir? *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*(64), 91-108. doi:10.14689/ejer.2016.64.5
- Zinnur-Kılıç, E. (2012). Ergenlerde şiddet kullanımı: Bireysel ve ailesel etkenler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 4, 260-265.